

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ. ОНОМАСТИКА

О. С. Компан

ОНОМАСТИКА ЯК ДОПОМІЖНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

У наш час все виразніше виступають такі, здавалось би протилежні, тенденції в розвитку наук, як диференціація та інтеграція. З одного боку, поглиблюється поділ праці серед учених, від тієї або іншої науки відгалужуються нові дисципліни, а з другого — відбувається активна взаємодія наук, особливо суміжних. На стику різних наук виникають нові наукові напрями. В силу цієї ж закономірності на стику мовознавства та історичної науки зародилася і утвердилася ономастика¹.

Найповніше завдання ономастики визначив В. Ташицький. Він вважає, що в коло її проблем входить дослідження географічних назв та імен власних в найширшому значенні. Географічні назви включають найменування місцевостей, назви гір, територій, островів, полів, луків, лісів, водоймищ, частин селищ, вулиць, площ. Поняттям особового імені охоплюються як імена окремих осіб, так і назви груп людей, племен і народів. Сюди ж відносяться прізвиська, лицарські псевдоніми, гербові назви. Ономаст не може також пройти повз назви тварин — собак, коней, корів, овець і т. д.; повз назви будівель, наприклад, постійних дворів, млинів; не може обминути назв кораблів тощо, бо в усьому цьому виявилася ономастична творчість людини².

Використання ономастики як джерела пізнання має два основні напрями — лінгвістичний та історичний. Проте вона може обслуговувати також етнографію, археологію, картографію, логіку і багато інших наук. Указані напрями ономастики спира-

¹ Слово *ономастика* походить від грецького *онома* і означає належність до найменування.

² В. Ташицький. Место ономастики среди других гуманитарных наук. — «Вопросы языкознания», 1961, № 2, стор. 3.

ються на спільну теоретичну основу — діалектичний матеріалізм, але кожний з них має свої завдання і закономірності розвитку, свої специфічні методи дослідження. Слід зазначити, що ономастика як лінгвістична дисципліна виникла раніше і досягла більших успіхів, ніж ономастика історична.

Ономастика практично поділилася на топоніміку, гідроніміку, антропоніміку, етніміміку та інші дисципліни. Серед них найбільше використовуються зараз топоніміка та антропоніміка. Про них переважно і йтиме мова в даній статті.

Насамперед слід відзначити, що при відсутності теоретичних і методичних розробок в даній галузі знань особливого значення набувають окремі практичні приклади вдалого застосування дослідниками ономастичного матеріалу. Показовою в цьому плані є праця Ф. Енгельса з історії стародавніх германців, побудована на аналізі топонімів Рейнської області³. Серед дослідників, які з успіхом застосовували ономастику в своїх працях, вчені особливо виділяють Бертъе-Делагарда⁴. До них слід віднести також і відомих дореволюційних істориків України: О. Лазаревського, В. Ляскоронського, М. Арандаренка, М. Астряба, О. Андріяшева, Л. Падалку та ін.

Відразу ж після Великої Жовтневої соціалістичної революції перед історичною наукою постало дуже багато невідкладних завдань. Тому розвитку ономастики не приділялося належної уваги. Проте окремі вчені збирали і опрацьовували ономастичний матеріал. При Академії наук УРСР навіть існувала топонімічна комісія, в роботі якої брали участь відомі українські вчені — А. Ярошевич, П. Клименко, М. Ткаченко та ін. Цілком природно, що з відродженням різних допоміжних дисциплін в Радянському Союзі зростає увага і до ономастики. Зараз у складі Московського філіалу Географічного товариства СРСР працює топонімічна комісія, яка розробляє науково-методичні проблеми топоніміки.

В. А. Ніконов відзначає, що в післявоєнний період і особливо за останні роки в країнах народної демократії видано величезну кількість топонімічних досліджень, які можуть стати в нагоді кожному дослідникові історії та мови. На його думку, перед у дослідженнях з топоніміки ведуть польські вчені, які видають словники, атласи, розробляють теорію і методику топонімічних досліджень, пишуть спеціальні дослідження. В польських університетах провадяться семінари з топоніміки.

Поштовхом до розгортання наукової діяльності в цьому напрямі стала необхідність обґрунтування великої кількості польських географічних назв, перейменованих під час німецько-фа-

³ Див. Ф. Енгельс. До історії стародавніх германців. Розділ «Франкський діалект». — К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. XVI, ч. I, М., 1937.

⁴ Записки Одесского общества истории и древностей, т. XXXII. Одесса, 1915.

шистської окупації. Спільними зусиллями мовознавців, істориків, етнографів, археологів та представників багатьох інших спеціальностей було вивчено історію близько 32 тис. географічних назв. При цьому бралися до уваги як особливості виникнення кожного географічного пункту, так і умови утворення їх назв.

Під час цієї великої і в усіх відношеннях важливої роботи сформувалися кадри ономастів, які весь час поповнюються. В польському місті Вроцлаві виходить періодичне видання «Onomastika», в якому частково висвітлюються і питання української топоніміки. Тут доречно буде окремо назвати працю С. Грабця про гуцульську топоніміку, видану в Кракові⁵.

Чимало цікавих праць написано в Чехословаччині, Угорщині, Югославії. Серію топонімічних праць видано в Німецькій Демократичній Республіці⁶.

Піонером у справі відродження як лінгвістичної, так і історичної ономастики на Україні в післявоєнний період виступив мовознавець К. К. Цілуйко⁷. Зокрема, він поставив на наукову основу вивчення в історико-лінгвістичному аспекті топоніміки Полтавщини. В 1957 р. про топоніміку як велике джерело історичного дослідження відізвався О. Попов. Він відзначив, що при вмілому поєднанні топоніміки з іншими дисциплінами вона може подати історикові незамінну допомогу, зокрема при вивченні племінних взаємовідносин, питань етнічної міграції, племінних об'єднань та ін.⁸

У 1959 р. відбулась Перша українська нарада лінгвістів з питань топоніміки, на якій пролунали слова про те, що топоніміка повинна стати окремою наукою, а тому необхідні спеціальні монографічні дослідження. В планах роботи істориків України так питання, на жаль, ще не ставилось. Ономастика як допоміжна історична дисципліна знаходиться ще в ембріональному стані. Значення її усвідомили поки що не всі історики. Ономастичний матеріал в історичних дослідженнях використовується стихійно, здебільшого в тих випадках, коли вченому не вистачає інших даних для аргументації того або іншого положення. Цікаву розвідку в цьому плані зробив Ф. П. Шевченко. На підставі імен та прізвищ, які містить «Реєстра всего Войска

⁵ S. Grabiec. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950.

⁶ В. А. Никонов. Послевоенные работы по топонимике в славянских странах.— «Краткие сообщения Института славяноведения». М., 1960, № 28, стор. 75; його ж, Топонимическая серия в ГДР.— «Краткие сообщения Института славяноведения». М., 1961, № 30, стор. 100—102.

⁷ К. К. Цілуйко. Українська топоніміка напередодні міжнародного з'їзду славістів.— «Питання топоніміки». К., 1962; його ж, До вивчення топоніміки.— «Діалектологічний бюлетень», 1949, № 1; його ж, Коротка програма збирання матеріалів до вивчення топографії України. К., 1954 та ін.

⁸ А. И. Попов. Топонимика как историческая наука.— «Мовознавство», т. XIV. К., 1957, стор. 3.

Запорожського» (1649 р.), він показав соціальний і національний склад козацького війська середини XVII ст.⁹ На основі антропонімів та топонімів, які є в різних історичних документах, автор даної статті зробила ряд спостережень щодо рівня розвитку ремесла та його організації на Україні в XVII ст.¹⁰ Історик П. П. Чучка, зібравши близько 6 тис. прізвищ корінного українського населення Рахівського району Закарпаття, зіставив їх з топонімами різних областей України і встановив, що переважна більшість жителів Рахівського району самі або їх предки прийшли в свій час сюди, на низину, з гірських місцевостей Станіславської, Чернівецької, Тернопільської та інших областей України¹¹. Висновок П. П. Чучки підтверджується даними інших історичних джерел. С. П. Бевзенко, вивчаючи ономастичний матеріал виданих у 1928 р. «Розборных книг г. Харькова 1660 г.», відзначив можливість вивчення процесу соціально-економічної диференціації населення Харкова та його околиць у першій половині XVII ст. на підставі цього матеріалу¹².

Особливістю досліджень істориків є те, що, як правило, ономастичний матеріал використовується ними для вивчення періодів, від яких збереглися й інші джерела (здебільшого XIV—XVIII ст.). Причина відносно вузьких хронологічних рамок застосування ономастики насамперед полягає в тому, що історик, вдаючись по допомогу до ономастики, нагадує собою слідчого, який повинен враховувати безліч різних обставин.

Слово ж, залишене нам як речовий доказ, само по собі нічого не скаже. «Людські поняття не застигли, вони постійно змінюються, переходять одне в одне, інакше б вони не відбивали життя»,—вчить В. І. Ленін. Аналіз понять, вивчення їх, «мистецтво оперувати ними вимагають вивчення руху понять, їх зв'язку і взаємопереходів»¹³. Отже, слово, так само як і кожний науковий факт, може бути аргументом лише в світлі його діалектичних зв'язків з численними іншими фактами. Чим далі в глиб віків сягає дослідник, тим більше зростає загроза невірних висновків, достовірність яких перевірити під пережесним вогнем даних інших джерел важко, а то й неможливо. Допомогти в та-

⁹ Ф. П. Шевченко. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. К., 1959, стор. 177—197.

¹⁰ О. Коман. Міста України в другій половині XVII ст. К., 1963, стор. 182—232.

¹¹ П. П. Чучка. Прізвища топонімічного походження Закарпаття.— «Доповіді Ужгородського Державного університету. Серія філологічна», 1961, № 7, стор. 61—63.

¹² С. П. Бевзенко. З історії української ономастики.— «Доповіді Ужгородського державного університету. Серія філологічна», 1961, № 7, стор. 65—69.

¹³ В. І. Ленін. Філософские тетради, 1947, стор. 237.

ких випадках можуть не лише широка історична ерудиція, глибокі і точні знання методології і методики, вміння на основі цих двох факторів будувати логічну систему доказів, а й знання законів розвитку мови. Оскільки історичне дослідження ономастичного матеріалу має свої, відмінні від лінгвістичного дослідження завдання, відмінними є і методичні прийоми історика-ономаста. При цьому треба враховувати, що історія суспільства відбивається в топоніміці не безпосередньо, а через внутрішні закони мови ¹⁴.

Географічна назва, прізвище, колись народившись, живуть цілі епохи і часто первісне значення їх губиться. Встановити справжній зміст слова, знявши з нього нашарування часу, може лише мовознавець. Отже, зазначає В. Ташицький, спроби займатися топонімікою без спеціальних знань як з історії, так і з мови є наївними, помилковими і шкідливими.

Наскільки складною є робота історика над ономастичним матеріалом, особливо застосування його до вивчення історії дофеодалного і ранньофеодалного періоду, свідчить праця сучасного словацького дослідника Р. Крайчовича про деякі важливі, але ще не розв'язані питання генезису феодалізму в Словаччині ¹⁵. Виходячи з правильного положення про те, що певні назви виникли на певному ступені економічного і суспільного розвитку, Крайчович нестачу писемних і археологічних джерел вирішити доповнити даними ономастики. Правда, висновки Крайчовича про ознаки соціально-економічного розшарування в первіснообщинній організації слов'ян на території Словаччини у VIII—IX ст. викликали заперечення інших словацьких вчених. Так, М. Кучера вважає їх недостатньо аргументованими і перевіреними. Проте, вносячи свої корективи і пропозиції, М. Кучера не раз підкреслює, що без ономастики вирішення даної проблеми взагалі неможливе ¹⁶.

Серед численних ще не розв'язаних питань розвитку ономастики як самостійної науки, можливо, найлегшим є питання про джерела ономастичного матеріалу. Справді, дослідник може черпати його з найрізноманітніших документів. Особливо багаті на них документи загальнодержавного оподаткування, люстра-

¹⁴ В. А. Никонов. Послевоенные работы по топонимике в славянских странах.—«Краткие сообщения Института славяноведения». М., 1960, № 28, стор. 87; його ж, вступна стаття до збірника «Географические названия». М., 1962.

¹⁵ R. Krajčovič. Zo slovanskej toponymie na Slovensku (referat predneseny na konferencii o počiatkoch feudalizmu na Slovensku). Smolnice, 1964; його ж, Počiatky feudalizmu u nas vo svetle jazykových faktov.—«Historický časopis», 1956, N IV; його ж, K otázke socialneho rozvarstvenia slovanského etnika na Slovensku.—«Slovenskij narodopis», 1956, N 4.

¹⁶ Matus Kuchera. K problemu včasnostredovekej služobnickej organizacie na Slovensku.—«Historický časopis», 1964, № 4, стор. 552—553, 558 та ін.

ції королівських володінь, замків, цехові книги. Правда, не можна відкидати важливість і поодиноких мовних даних, інколи унікальних в українській лексиці для того або іншого періоду. Так, наприклад, випадково зустрінете прізвище Окулярник для початку XVII ст. дуже багатозначне з точки зору знайомства з тогочасною ремісничою технікою. Цілком можливо, що дане прізвище виникло не як прямий наслідок існування відповідного ремесла, але воно переконливо свідчить про те, що окуляри були відомі на Україні на початку XVII ст., задовго до того, як поет кінця XVII — початку XVIII ст. згадав у своїх віршах склярів, що серед різних скляних виробів виготовляли для старих людей окуляри¹⁷.

Документи львівського магістрату (XVI ст.) називають ремісників з дивним прізвищем Кордибанник. Виявляється, що кордибаном або кордованом називалася козяча шкіра, виготовлена за способом ремісників з іспанського міста Кордови. Таке прізвище неминуче викликає у допитливого дослідника історії українського народу здогади і про можливі зв'язки України з навколишнім світом, рівень розвитку ремесла, поширення окремих його видів і т. д. Аналогічна роль, скажімо, і таких прізвищ, як Чумак, Бурлака. Адже вперше (часом випадково) згадані в якомусь з документів, вони вказують на існування в житті відповідного їм соціально-економічного явища.

Таким чином, навіть окремі назви можуть стати в руках дослідженого дослідника джерелом важливих наукових висновків або принаймні припущень. Ще більша роль тих історичних документів, в яких ми маємо справу із значною кількістю ономастичних даних. Серед них, зокрема, можна назвати актові книги Київської прикордонної комісії, які містять безліч матеріалу до топоніміки населених пунктів Лівобережної України¹⁸, податкові реєстри XVI—XVIII ст.¹⁹, матеріали «генеральних следствій» козацьких полків першої половини XVIII ст., Румянцевського опису другої половини XVIII ст., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві УРСР у Києві, та ін.

Для конкретнішого уявлення про ті можливості, які відкриває перед істориком ономастика, варто зупинитись окремо на «Переписних книгах» 1666 р., частково виданих у 1933 р. В. О. Романовським і широко використаних ним в його доктор-

¹⁷ В. Перетц. Вірші ером. Климентія Зінов'єва сина.— «Памятки українсько-руської мови і літератури», т. VII, Львів, 1912, вірш 180.

¹⁸ Л. А. Проценко. Актіві книги як джерело вивчення спеціальних історичних дисциплін.— У зб.: Історичні джерела та їх використання. К., 1964, стор. 59.

¹⁹ Źródła dziejowe, т. XX, стор. 65—88; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, Житомирський гродський суд, спр. 9, арк. 604—914; Архів Юго-Западной России, ч. VII, т. 2, стор. 303—310 та ін.

ській дисертації²⁰. У 1666 р. російський уряд зробив спробу взяти на облік все лівобережне населення України із зазначенням занять, майнового і соціального становища. Так з'явилися «Переписні книги». Кожна сторінка цього документа рясніє десятками імен і прізвищ найрізноманітнішого походження. У кожному з них відбита якась риса, частинка, ознака, звичай з життя тогочасних людей, а часом і цілі історичні процеси та явища. В плетеві прізвищ, як у дзеркалі, відбилася соціальна, економічна і політична структура феодального суспільства України XVII ст., природні умови життя, весь світ, що оточував людину.

Виписані з опублікованої частини «Переписних книг» на окремі картки прізвища та географічні назви ми згрупували так: прізвища і назви, що походять від назв 1) місцевостей, 2) тварин, 3) птахів, 4) комах, 5) риб, 6) рослин і дерев, 7) частин людського тіла і його вад, 8) рис характеру, 9) соціального походження, 10) знарядь виробництва, 11) спеціальностей, 12) хатнього начиння, 13) страв, 14) музичних інструментів. У кожену групу ввійшло по кілька десятків назв і прізвищ, які дозволяють в тій чи іншій мірі судити про життя українських селян і міщан у XVII ст. Так, про заняття переважної більшості жителів України свідчать численні прізвища, що походять від назв сільськогосподарського реманенту, агрикультур та садівництва (серед них особливо поширені—Сошенко, Леміш, Плужний, Бороненко, Жерновець, Чепіженко, Люшниченко, Квач, Мазницький, Хомутенко, Лопатенко, Житний, Пшеничний, Гречко, Часник, Перець, Цибуля, Овсянко, Оріхів, Вишеньський, Слива).

Ледве не весь комплекс домашнього сундуку, одягу, їжі селянина можна пізнати в таких прізвищах: Діжченко, Мисник, Ложечник, Щебрик, Скворода, Прядка, Ткаченко, Товчач, Макогон, Решітко, Бриль, Сороченко, Штаненко, Постіл, Чобітко, Кожухівський, Гунька, Шинка, Борщ, Таранець, Галушка, Книш, Вареник, Саламаха, Куличенко, Кисіль, Гречаник, Бублик, Кваша, Ковбаска, Паляниця, Сивуха, Толокняник, Чайний, Ягодиченко, Сластионик, Коржик і багато інших.

Віковічні поневіряння, злидні і стихійні лиха відбилися в таких назвах поселень: Голе, Гольці, Голтва, Голендри, Обдиранка, Кривохатки, Недогарки, Погоріле та ін. Згадаймо принагідно думку словацького вченого Й. Станіслава про те, що кожна географічна народна назва — це ціла соціально-економічна монографія, тільки в скороченні²¹, і подивімося, як виглядає

²⁰ В. А. Романовский. Очерки по истории государственного хозяйства Украины XVII в.—Державна публічна бібліотека ім. В. І. Леніна в Москві, відділ рукописів.

²¹ J. Stanislav. Stav toponimickeho študia na Slovensku.—«Jazykovedny sbornik», 1—2, № 5—8, Turč-Martín, 1947, стор. 494—497. (Доповідь на II Міжнародному топонімічному конгресі, Париж, 1947).

соціально-економічна історія українського народу в світлі записаних у 1666 р. прізвищ. Найявніші процеси майнової диференціації підтверджують тут такі прізвища: Супряга, Торбенко, Бобиль, Безштанько, Голий, а також прізвища їх соціальних антиподів — Поборчого, Дуки, Череваня, Богаченка та ін.

Масштаби селянських втеч, переселень і міграції, викликаних масовим покріпаченням феодально залежного люду, проглядають, наприклад, у поширених на території Полтавщини прізвищах, які вказують на походження людей з інших місцевостей України. Це — Барашівський, Білиленко (Барашівка і Білилівка — містечка на Житомирщині), Білоцерківський (Київське воеводство), Брацлавський (Брацлавське воеводство), Корсунський, Криловський, Слобожанець, Трипільський, Подільський, Медвинський, Коростишівець, Чигириндубровський та багато інших прізвищ, які, безперечно, з'явилися в результаті втеч і переселення людей. Чимало доказів дають «Переписні книги» і про міграцію населення на території самої Полтавщини. Як відомо, втікачі з панських маєтків, де умови життя ставали нестерпними, селилися в новозасновуваних селах, містах і містечках інших панів, але на умовах певних полегкостей, тимчасових «слобід», про що і свідчать численні Слобідки, Слобожани, Слободища, а також відповідні прізвища селян — Слободяник, Слобожан, Слобідський та ін.

У списках населення Лівобережної України 1666 р. є чимало людей неукраїнського походження. Найчастіше зустрічаються прізвища поляків і росіян. Раз у раз зустрічаються селяни з такими прізвищами, як Поляк, Лях, Мазур, Мазуренко, Москвит, Москаль, Москаленко, а також Німець, Шведський, Циганенко, Сербин, Чех, Калмик, Литвин, Латиш, Волошин, Венгерченко. Довгу і сувору історію боротьби з турецько-татарською агресією, часи затишся і проникнення турецько-татарського етнічного елементу на Україну вбачаємо у прізвищах Турчин, Турченко, Турчинець, Ординець, Татарчик, Татаренко, Галерник, Мурзин, Шендирей, Султаненко, Касименко.

Продумано виписані і згруповані прізвища ремісничого походження стають своєрідною виробничою енциклопедією. Не зупиняючись на особливо поширених на Україні прізвищах Швець, Коваль, Кравець і т. д. з усіма варіаціями закінчень на **-енко**, **-ук**, **-чиха**, що вказують на приналежність прізвища синові або жінці господаря, назвемо деякі менш звичні для нас, але характерні для України XVII ст., а саме: Байдашний (від слова байдак — річкове судно), Богомаз (іконописець і взагалі художник), Рудомет (від слова руда, кров; рудомети лікували людей кровопусканням); Врач, Цирульник і Костоправ засвідчують певний поділ праці, якого не було в ранній феодальний період. Поруч з прізвищем Оболонник стоїть прізвище Скляр, що вказує на одночасне існування як ремісників, що затягували

вікна тваринним міхуром («оболонкою»), так і тих, що скли-ли шибки.

«Всяке слово,— писав В. І. Ленін,— вже узагальнення»²². В прізвищах, зокрема в тих, які походять від прізвиськ, відби-лася геніальна здатність простих людей узагальнювати в одно-му слові найбільш характерне, найбільш суттєве в людині або в її становищі. При цьому яскраво проявились фантазія, харак-тер і вдача самих творців прізвищ, в тому числі і схильність до гумору навіть у найтяжчих умовах. Ось деякі з цих яскравих характеристик наших предків: Грицько Латка, Гаврило Без-штанько, Петро Бугай, Іван Велигора, Олена Кирпата, Олекса Писанка, Іван Огир, Степан Булан, Іван Коненко, Лука Гні-дий, Семен Чалий. У цих прізвищах помічаємо теплоту, захоп-лення, зневагу. Для тих, хто давав прізвиська, Латка, Без-штанько і т. д.— свої люди, трудящі. Серед них є люди над-звичайної фізичної сили, як могутні воли, або сильні, горді і прудкі, як коні. Симпатію і щире захоплення висловлено в та-ких прізвищах, як Семен Бог, Гаврило Помазанець, Йосип Єзус. Затавровані народним осудом — Онисько Змій, Іван Враг, Семен Песиголовець.

Вчитуючись у прізвища людей, не можна не помітити різ-них градацій іронії — від добродушної до злої, нищівної. Іро-нію, часом дошкульну, але не позбавлену симпатії або поблаж-ливості, ми помічаємо в таких, наприклад, прізвищах: Чап-ля, Журавель, Шилохвіст, Бабак, Заєць, Лисиченко, Коропець, Блоха, Курощуп, Хильченко, Теля, Сопля, Осенко, Кріт і т. п. Бабак — ледар, але може бути і симпатичною людиною, Куро-щуп — не геній зла, а якийсь козак з тих, хто любить шастати по курниках. Важко бути суворим до Хильченка, адже «окови-ту» вхилиють усі! Панько Пчілка, Левко Мушка, Агій Комар — маленькі тендітні люди. В їх прізвищах бренть співчуття, на-віть ніжність сильних і хороших людей. Добрі почуття вклали люди і в прізвища Соловей, Жайворонок, Горобчик, Лебідь. Та є гама почуттів іншого роду. Вона виразно бренть в прізви-щах Крук, Сич, Папуга, Кліш.

Нарешті, є прізвища, в яких висловлено гнів і ненависть до людей жадібних, жорстоких. Ось — Клим Гнидка. Відчуваємо прірву, яка лежить, скажімо, між Петром Бугаєм, Данилом Ту-ром і Климом Гнидкою. Перші два — то люди або прямої, ду-жої відвертості, або казкової сили, і той, і другий мають здо-рове начало. В останньому ж є щось підле. Це — дрібненький паразит, що увивається навколо паразитів запеклих і досвідче-них. Поруч такого Кліма Гнидки постать святеника Задери-морди, що пхається однією з ним стежкою. А скільки ненависті,

²² В. І. Ленін. Философские тетради, 1947, стор. 256.

прямої і нещадної, вкладено в такі прізвиська, як Максим Гадюка, Кіндрат Крисенко, Гнат Собаченко, Гриць Гадючка, Кость Пацюк, Іван Самоїд, Явтух Шкура.

Що може бути об'єктивнішого за ці свідчення! Хтось, колись, десь, невідомо за яких умов кинув слівце, яке мало під собою підстави. Минають роки, десятиріччя, сторіччя, а прізвиське, назва населення, як пісня, живуть своїм життям, розкривають людям свій зміст, ті думки, настрої, переживання, що несли в грудях трудящі маси українського люду.

Ми тут побіжно сказали про ономастичне багатство документів, подібних до «Переписних книг» 1666 р. Та не завжди ономастичний матеріал міститься в такій зручній для дослідника концентрації. Часто треба докласти попередньо величезних зусиль, щоб зібрати такий матеріал. Так, наприклад, стоїть справа з топонімами, які вказують на наявність в минулому широко розвинутої залізорудної промисловості на півночі України на базі болотних руд. Топоніми Рудня, Рудківка, Руда, Рудка, Димарка, Димер, Висока Піч, Мала Піч, Гамарня вченим довелося збирати поодиночі по численних опублікованих і неопублікованих документах, а також з довідників про адміністративно-територіальний поділ УРСР. Нанесені на сучасну географічну карту топоніми показали сотні поселень, що виникли біля залізорудних промислів протягом XVII—XVIII ст. Ці поселення тягнулися широкою смугою від чернігівського Полісся через Київщину, Волинь, Західну Україну до Карпат²³.

Таким чином, сьогодні уже цілком очевидна необхідність організації роботи по збиранню ономастичного матеріалу відповідно до тих наукових проблем, які стоять перед істориками. У цьому зв'язку потрібно відзначити працю Ю. О. Карпенка з описом назв населених пунктів гірських районів Чернівецької області. Автор вважає за необхідне супроводжувати подібні праці як лінгвістичними, так і історичними коментарями, а також списком джерел топонімів²⁴. Певно, до роботи такого роду в різних районах УРСР слід би залучати студентів історичних факультетів, лаборантів, молодших наукових працівників.

Звичайно, як і в кожній новій справі, в заняттях ономастичною є ще чимало неясного, зокрема щодо кола інтересів представників ономастики як допоміжної історичної дисципліни. Неясно, наприклад, чи відносяться до компетенції ономастів усі назви різних агрикультур; чи слід віднести працю Дзендзелівського по збиранню різних назв кукурудзи на Закарпатті до

²³ Див. П. К. Федоренко. Рудни Левобережної України в XVII—XVIII вв. М., 1960, стор. 5.

²⁴ Ю. О. Карпенко. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій. Чернівці, 1964 (на правах рукопису).

ономастики²⁵. Куди віднести працю В. В. Грабовецького, який зібрав назви повстанців проти феодального гніту на Україні?²⁶ Ні та, ні друга праця не вкладається в згадане на початку статті коло питань ономастів, визначених В. Ташицьким, але для історії агротехніки, історії класової боротьби збирання та науковий аналіз подібних назв, безперечно, важлива справа. Зовсім неясні перспективи історичної мікроономастики, оскільки мова про неї в колах істориків досі не піднімалася. Ще немає жодного методологічного посібника для тих, хто займається або хоче зайнятися ономастикою або якоюсь з її галузей.

Лише в процесі вдумливої праці по узагальненню досвіду вчених, які використовували і використовують ономастичний матеріал, у процесі збирання і систематизації антропонімів, топонімів, гідронімів і т. д. виростуть кадри спеціалістів з даної галузі науки. У зв'язку з цим, на нашу думку, вже слід визначити відповідну тематику для кандидатських і докторських дисертацій і таким чином зробити підготовку кадрів ономастів частиною загальнодержавного плану роботи українських істориків.

Е. С. Компан

ОНОМАСТИКА КАК ВСПОМОГАТЕЛЬНАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ДИСЦИПЛИНА

Резюме

В статье отмечается важное значение ономастики при изучении всех периодов истории человеческого общества. Подчеркивается особая ценность ономастики для исторического исследования в тех случаях, когда ученые не располагают в достаточной мере другими источниками.

Автор указывает на то серьезное внимание, которое уделяется вопросам ономастики представителями общественных наук в дружественных социалистических странах, на явное отставание в этом отношении советской историографии.

Обязательными условиями успешного использования ономастики в исторической науке автор считает, с одной стороны, глубокое уяснение ее возможностей как вспомогательной науки, а с другой—сотрудничество историков с представителями других общественных наук. По мнению автора, ономастические исследования необходимо ввести в государственный план работы историков.

²⁵ Див. «Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна», 1961, № 7.

²⁶ В. В. Грабовецький. Походження назв повстанців проти феодального гніту на Україні.— «Український історичний журнал», 1962, № 2.